

СВЕДОЧЕЊЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Узимање времена

Крај 20-тог века и почетак новог миленијума представља праву прилику да се подсетимо да је време дар благодати, светиња Божанског присуства и да је Спаситељ наш – Исус Христос Господ(ар) (Lord) времена, Цар векова, Владика историје, држећи сва времена, векове и миленијуме у својој власти и водећи их њиховој крајњој пуноћи у будућем веку.

Мало пре почетног благослова на Божанственој Литургији, ђакон говори служачшем свештенику: "Kairos tou poiēsai tō Kyriō " – речи из Псалма 118 (119),126 које би се најбоље могле превести као: "Време је да Господ ради..."(It is time for the Lord to act)^[2]. Грчка реч која је овде употребљена у значењу "време" је kairos подразумевајући притом време схваћено као лично, живо и постојеће, време схваћено као одлуђујучи тренутак, тренутак кризе, тренутак прилике. Литургисати управо јесте узимати време , тренутак живота и делања; литургисање се сабира и концентрише у "овде" и "сада" где се вечност среће са садашњошћу.

Како би, на прагу новог миленијума, требали да разумемо садашњи тренутак, тренутни момент прилике? Које смо време ми позвани да узмемо? На који смо начин позвани да се покајемо и да "преумимо"? Користећи ову исту реч, kairos Свети Ап. Павле пише: "Ево сад је најпогодније вријеме, ево сад је дан спасења" (2.Кор. 6,2). Како да схватимо и да живимо ово благодаћу даровано "сада" смештено, као и ми, на крају једног века и почетку другог?

Ако желимо да схватимо садашње време (kairos) и ако желимо да креативно живимо у садашњем тренутку, морамо се осврнути на прошлост јер без објективног погледа у прошлост, нашем осећају за садашњост ће недостајати темељност. Који су то били најзначајнији догађаји у историји Православља у 20. веку? Које су најистакнутије карактеристике православног сведочења у протеклих десет деценија? Шта смо урадили и шта смо пропустили да урадимо? Где смо изневерили, и како да то поправимо? Базираћу своје излагање о ова три питања на три кључна термина: *martyria*, *diaspora*, *hesychia*.

Мучеништво

Martyria значи "сведочење" или "сведочанство", али такође и "мучеништво", тачније "сведочење кроз мучеништво".

Осврћући са на 20. век, одмах запажамо да је спољни положај Православне Цркве био одређен двома великим догађајима које дели интервал од само пет година: Руском револуцијом из 1917, а затим, 1922-23. и грчким поразом у Малој Азији и насилном "разменом становништва" између Грчке и Турске – "етничким чишћењем" како би ми данас рекли.

Атеистички прогон руских хришћана који је следио за комунистичком револуцијом из 1917. (прогон се после Другог светског рата проширио на Румунију, Србију, Бугарску и друге земље Источне Европе) је значио да је, за огромну већину православних верника током највећег дела 20. века позив да следе Христа био у правом и буквалном смислу позив на распињање, на оно што литургија Св. Василија назива "животворном смрћу". "Ево, крстом дође радост целом свету" кличемо на недељном јутрењу; значење ове речи крстом су током 20. века исувише често осетили православни хришћани у Русији и Источној Европи (као и многи други хришћани).

Догађаји у Малој Азији током 1922 и 1923. године су били мањег обима. Ипак, и патње два милиона грчких православца у Турској су биле заиста тешке. Немамо тачних података колико их је тачно измасакрирано у Смирни и другде, колико их је још умрло на путу пре него што су се могли сместити у Грчкој али мора да се ради о стотинама хиљада. Штавише, Грци којима је 1923. дозвољено да остану у Константинопољу, су до скоро живели у сталном страху: године 1955 су се десили анти-хришћански немири у Константинопољу; затим следе стална протеривања православних током 60-тих и 70-тих; а и данас се настављају напади на Васељенску патриаршију. Можемо бити уверени да ће Патриарх остати у Фанару докле год он то икако буде могао: али докле ће му још то бити дозвољено? Будућност Патриаршије је, гледано људским очима, мрачна и несигурна. Кипарско Православље је такође је претрпело тешке губитке 1974. године. Тако су и Грци, као Руси, Срби, Бугари и Румуни морали да поднесу свој удео у прогонима. У исто време, немојмо превидети ни многе притиске којима је Православље било изложено у арапским земљама.

Тако је 20. век за православне био век страховитих искушења, изгонства, заточења и насилне смрти. Број новомученика и исповедника је неизбројив. Током недавне посете Румунији, имао сам прилику да сретнем доста истакнутих духовника и био сам погресен чињеницом да су скоро сви они који су били старији од 65 година провели много година у затвору, често у самицама и понекад изложени насиљу. Неко је рекао да је за педесет година које су следиле иза Бољшевичке револуције за своју вјеру умрло неупоредиво више хришћана него у прва три века после распињања Господа. Велика већина оних који су на овај начин умрли у 20. веку су били православни хришћани. "Само кроз жртву (in a state of sacrifice) можемо прићи Оцу" каже Св. Кирило Александријски. Ово је сигурно било искуство Православља у протеклих осамдесет година.

Искуство прогона и мучеништва је сигурно најзначајнији појединачни елемент историје Православне Цркве, а можда и целог света у 20. веку. Наше православно сведочење у овоме веку се није првенствено испољавало кроз изговорене речи, већ ћутањем, кроз трпљење и ненасилну кенозу (kenosis). Марије Викторије се, у префињеном парадоксу, обраћа Богу Оцу као "ћутањем говорећем". Ћутање мученика 20-ог века засигурно је више говорило него било шта што би ми могли рећи. Ако ми православни треба да се хвалимо својим слабостима, хвалимо се њиме.

Када се, међутим, позивамо на православно искуство прогона, морамо бити на опрезу. Патња може да прочисти, али и да води га огорчености, параноје и фанатизма. Зато када говоримо о затварињима и мучењима, имајмо у виду дух праштања и радост која је одувјек красила сведочења истинских хришћанских мученика. Разговарајући са свраменим румунским духовницима који су преживели године прогона, био сам изнова и изнова импресиониран њиховим ставом неосуђивања, њиховим реалистичним схватањима, њиховом тихом радошћу. Колико год да је била трагично њихово страдање, показало се да је то, по речима Св. Јована Лествичника, "туга која радост ствара". Речима Св. Павла, они су "жалошћени, а увијек радосни" (2.Кор. 6,10). Постоји велика опасност у многим деловима савременог православног света од претварања Православља у нешто негативно, дефетистичко и осуђујуће. Ако себи дозволимо да то урадимо, издаћемо наслеђе нових мученика и исповедника наше Цркве.

У Русији, Румунији и другде православни хришћани су под прогонима своју вјеру сачували са изванредном верношћу. Иако су многи отпали, бројни други су остали чврсти [у вери]. Али, каква је будућност? Након што су били

јако изоловани од Запада у току комунистичког периода, православни верници су сада изложени потпуном утицају западног материјализма и секуларизма. Можда ће се ово показати разорнијим него директни прогони? "Времена мира су Сатани омиљена" говори Ориген "јер она одвајају Христа од његових мученика и Цркву од Њене славе". Да ли ће се ово показати тачним у православним земљама које су биле под атеистичком влашћу?

Сигурно, морамо се надати да ће се економске прилике полако побољшати у Русији и Источној Европи и да ће се сиромаштво и беда полако смањити. Богаташи сами по себи не представљају зло. Иако нас сам Христос упозорава да је тешко богаташу ући у Царство Божије (Лука 18,24), многи богати људи су заправо били значајни добротвори Цркве. Оно што Нови Завет осуђује није новац сам по себи, већ тачније љубав према новцу (1.Тим. 6,10). Питање је: ако и када православни који живе у пост-комунистичким друштвима дођу до вишег економског стандарда живота – као што се сви молимо да хоће – колико ће успети да избегну секуларни и материјалистички менталитет који обично прати овај виши стандард?

Ниједан западни посетилац Румуније или Русије не може а да не буде импресиониран лепим заједницама на Божанственој Литургији и великим бројем младих људи у богословијама и манастирима. Главно питање је каква ће да буде ситуација за двадесет или тридесет година. Сећем се привржености народа [Цркви], чврсте и живе вере (посебно у руралним областима) коју сам затекао у Грчкој приликом моје прве посете, пре 45 година. Још у Грчкој могуће наћи дубоку веру, али нажалост, она је у приличној мери нарушена. Да ли ће се исто догодити у бившим комунистичким земљама?

Западно хришћанство

Окренимо се сада другом кључном термину – diaspora. Током 20. века су се десиле емиграције из традиционално православних земаља у западни свет у до сада незапамћеним размерама. Много више православних се данас може наћи у западним градовима као што су Париз или Лондон, Њу Јорк или Мелбурн, него у историјским центрима источног Православља као што су Константинопољ или Јерусалим. Емиграције су почеле у значајној мери још

пре Првог светског рата, али два догађаја о којима смо већ говорили – Руска револуција из 1917. године и катастрофа у Малој Азији из 1922-23. год. – довели су до драматичног убрзања [емиграционих] покрета ка Западу, а ови покрети се настављају, мада у нешто мањем обиму.

На ову православну дијаспору у 20. веку се не би смело гледати као на случајни резултат стицаја историјских околности – пре би у њој морали гледати динамичку силу Божије Промисли и Љубави. Христос је Господ(ар) (Lord) историје и Он може извести добро и из зла. Фактори који су довели до православне емиграције – сиромаштво, прогони, грађански рат и етничко чишћење – су сами по себи зло, али, уз помоћ Божју, из ових зала може проистећи нешто веома позитивно.

Ако на ову дијаспору будемо гледали као на дело Промисли, одмах ћемо схватити како је само изванредно она проширила наше могућности православног сведочења. Дијаспора представља прилику за Православље да надиђе наша географска ограничења, наш национализам, наш етнички ексклузивизам и то барем на два начина. Прво, у емиграцији православни верници различитих националних подлога живе једни поред других у невиђеним размерама. То нас наводи да упознамо једни друге изван националних оквира и да тако поново афирмишемо универзалност Православља, његову саборну димензију. Друго, установљење Православља на Западу омогућава нам да нашу православну визију истине Хришћанства поделимо са неправославним хришћанским светом око нас. Позвани смо да поново откријемо мисионарски призив Православља. На оба ова начина чињеница дијаспоре представља позив на дијалог – дијалог који је и унутарправославни и унутархришћански – и не само то: она представља и божански призив (a divine provocation) . У исто време, ово нас доводи до два незавршена задатка, обесхрабрујућа у њиховој сложености.

Свугде где смо ми православни емигрирали, сусрећемо се са јурисдикцијским поделама. Наш циљ сигурно мора бити да у свакој земљи видимо уједињену помесну цркву која би обухватила све православне у поједином подручју, под једним сабором епископа. Од секундарног је значаја да ли ће се ова Црква назвати "аутокефалном" или "аутономном", или да ли ће да има неки други канонски статус – кључна ствар је да би ми требали да будемо видљиво јединствени.

Видљиво јединство не подразумева напуштање наших националних наслеђа – Грка, Арапа, Руса, Срба, Бугара, Румуна и осталих. Напротив, таква

наслеђа имају трајну духовну вредност. Као што је рекао Александар Солжењицин: "Нације су богатство човечанства, колективне личности; и последња од њих је обојена својом посебном бојом и носи у себи посебну контуру божанске намере". Али наше јединство у једној православној саборној вери је неупоредиво драгоценије од наших националних различитости – наша је неодложива одговорност да ово јединство испољимо на видљив, организован начин. Садашња јурисдикцијска мноштвеност чини неописиву штету нашем православном сведочењу, и изнутра и пред спољним светом.

Како да од сада постојеће издељености кренемо ка пуном видљивом јединству? У вези са овим питањем често се осећамо побеђени осећањем безнадежности и моралне парализованости. Мора се искрено признати да наше мајке Цркве – Васељенска Патријаршија, Антиохија, Москва, Бугарска, Румунија, Србија и други – имају веома различите погледе о канонској будућности Православња на Западу.

Једна ствар је јасна. Иако чекамо речи наде, поруке креативне храбрости од светог и великог сабора који је сада у пропреми, ипак, нереално је очекивати да ће свеправославни скуп сада деловати као својеврстан *deus ex machina* и да ће он изнаћи целокупно решење нашег потпуног вакуума.. Такође, потребна је пророчка иницијатива одоздо, увек у сарадњи са јерархијом. Потребни су нам локални контакти на "нижем" нивоу, заједничка пријатељства изван парохијских и етничких граница, учестали редовни, месечни или чак седмични сусрети, не само повремене велике конференције. Без садејства и братства на сваком нивоу, без локалних припрема, без учешћа целог народа Божјег, свеправославни сабор може да постигне заиста мало.

Да би се ујединили као православни, прво морамо волети једни друге. И да би волели једни друге, прво морамо упознати једни друге. Да би упознали једни друге, прво морамо да се сусрећемо једни са другима на локалном нивоу, јер љубав према ближњима првенствено подразумева љубав према мом тренутном ближњем. Ово је једини сигуран пут напред.

Да само додам да реч "дијаспора" коју сам употребљавао тако дуго престала бити тачна. Дијаспора, се, у уобичајном смислу те речи, односи на људе избегле из своје домовине који привремено бораве у иностранству, који се надају да ће се евентуално вратити у матицу. Ово више није случај код већине православних који данас живе на Западу. Колика год да је њихова оданост према земљи из које воде порекло, већина њих очекује да застално

остане у земљи у којој су се сада сместили и чији су сада пуноправни грађани. Али, иако ситуација у дијаспори напредује набоље, још смо далеко од конституисања, у правом и истинском смислу те речи, чврсте локалне Православне Цркве у свакој од земаља које настањујемо. Нека Господ скрати пут који је пред нама!

Други незавршен задатак је везан са нашим неуспехом да досада доследно и уједињено сведочимо Православље у вези са хришћанским јединством. Иако је емиграција ка Западу омогућила Православљу да се сретне са западним хришћанством у до сада невиђеним размерама, ми смо то искористили само у ограниченој мери. Већина православних на Западу остаје дефетистички расположена, себи окренута и "парохијална" у лошем смислу те речи. Било је извесних запажених контаката на озбиљном духовном и интелектуалном нивоу – на пример недавни сусрети организовани од стране Православног богословског факултета Светог Сергија у Паризу и Братства Светог Албана и Светог Сергија у Британији – али много православних једноставно није заинтересовано да сретне друге хришћане.

Ову невољу прати и чињеница да ми православни у овом тренутку немамо договорен став према неправославним хришћанима. Баш као што постоји велика разлика у гледиштима о будућој организацији Православља на Западу, тако се и разликујемо по нашим визијама унутархришћанског помирења. Пре скоро четрдесет година Други ватикански сабор је, у својој Одлуци о Екуменизму, дао смернице за Римокатолике укључене у унутархришћанске делатности. Ми православни још немамо таквих договорених смерница. Неки од нас виде у екуменизму знак наде, други – свејерес. Неки од нас сматрају да римокатолици имају право свештенство, други сматрају да би их требало поново крстити. Када се срећемо са другим хришћанима, говоримо подељеним гласом. Услед тога је наше учествовање у екуменском покрету било много мање ефикасно него што је могло и требало бити. Нисмо успели у нашем сведочењу. Као пре, чекали смо смернице од светог и великог сабора; али велики и свети сабор не може деловати у вакууму. Свако од нас мора наћи начин, сходно његовим или њеним могућностима, у духу са-одговорности.

Пре свега, ми православни будимо спремни да слушамо друге хришћане. Да би били истински сведоци, ми требамо да слушамо као и да говоримо, да се утишамо, као и да кличемо. Исувише често ми другима нудимо одговоре пре него што смо се и потрудили да откријемо која су њихова питања. Зато слушајмо наше са-хришћане (fellow-Christians) на Западу

– а такође и нехришћане; хајде да откријемо њихово специфично искуство, њихов осећај за кризу, са свим његовим дилемама, патњама и оклевањима. Слушањем ћемо боље разумети наше сопствено православно наслеђе.

Такав је наш задатак као православне мањине у западном свету. Како да у нашем екуменском сведочењу постигнемо отвореност без напуштања [вере], чистоту без самозадовољства, чврстину без фанатизма? Потрудимо се да наше православно сведочење буде више кенотичко и великодушније у духу великих светитеља 20. века какви су били Св. Нектарије Егински, Св. Тихон Московски, Св. Силуан и о. Пајсије Атоски, о. Амфилохије са Патре и о. Клеопа из Сихастрије.

Никада нећу заборавити савет који ми је дао о. Амфилохије пре више од тридесет година, када је дошло време да се из манастира на Патмосу вратим у Оксфорд, где сам требао да почнем да предајем на Универзитету. Премда он сам никада није посетио Запад, имао је чулно поимање наше ситуације тамо. "Не плаши се" непрестано је инсистирао. Не бој се за своје Православље; не бој се што ћеш често бити изолован а увек у незнатној мањини. Не прави компромисе, али не нападај друге; немој бити ни дефанзиван ни агресиван: просто буди то што си.

Много је, чини ми се, страха (често несвесног) међу православним на Западу данас; и он је, у целини гледано, имао виљив негативан ефекат на наше сведочење пред неправославним светом. Оливије Клеман је једном описао румунског теолога Дмитрија Станилоаеа као "неустрашивог човека". Сви се потрудимо да будемо неустрашиви.

Још један аспект дијаспоре 20. века је растући број западних преобраћеника у Православну Цркву. Иако избегава прозелитизам у негативном смислу тог термина, Православље у дијаспори је неизбежно привукло многе људе који су потпуности Западњаци по своме одгоју; и ови нови преобраћеници ће имати значајну улогу у савременом православном сведочењу, посебно у теологији, иконографији и музици. На пример, најцењенији савремени британски композитор, Џон Тавенер је члан Православне Цркве и сада се посветио искључиво црквеној музици. Ови преобраћеници се много разликују по својим погледима. Сећам се речи Николаја Зернова када сам му саопштио моју жељу да ступим у Православну Цркву: "Питање није да ли ти треба да постанеш православно. Право питање је Какав ћеш православац постати?" Исто кажем, можда на друге начине, свима онима који ми приступају у вези ступања у Православну Заједницу.

Захваљујући православној емиграцији 20. века ми више географски и демографски нисмо искључиво "источна" Црква. Али, колико је заправо на културном и духовном пољу западно Православље истински достигло пуну зрелост? Да националне и етничке предрасуде Црквама-мајкама у традиционално православним земљама не доминирају над Православљем на Западу? Ово је, дакле, један од путева на које православно хришћанство тек ступа. Као православни на Западу, тек треба да постанемо оно што смо, да потпуно схватимо нашу истинску универзалност.

Теолог: онај ко се моли

Какав су утицај мучеништво и емиграција имали на нашу богословску мисао? Какви су били главни токови православног богословља током 20. века и који су најважнији задаци богословља које тек треба да решимо на почетку новог миленијума?

Природа богословља

Најважнија брига православних [богословских] истраживања у 20. веку је било појашњавање основног карактера и критеријума богословског истраживања. Како можемо мислити и говорити о Богу? Тачније, како да ми православни научимо да говоримо нашим сопственим гласом уместо да просто опонашамо Запад? Како да се ослободимо из онога што је о. Георгије Флоровски назвао "вавилонским ропством" западним схоластичарским категоријама? Како да опет почнемо да богословствујемо, да употребим израз Св. Григорија Богослова, "као рибари, а не као Аристотел".

У свом покушају да богословље ослободе од болести "академске научности" православни писци у протеклих пола века су за водича узели речи Евагрија Понтијског, ученика Кападокијаца и пустињских Отаца: "Ако си теолог, истински се молиш; ако се истински молиш, теолог си". Другим речима, теологија је литургијска и мистичка; постоји суштинска повезаност између теологије и богослужења, између догме и духовности. "Хришћанство

је литургијска религија", тврди Флоровски. "Црква је пре свега богослужбена Заједница. Богослужење долази на прво место, учење и дисциплина на друго". Добро су познате речи Владимира Лоског: "Далеко од тога да буду супростављени једно другом, богословље и мистицизам подржавају и допуњавају једно друго. Једно је без другог немогуће. Ако је мистичко искуство подвизавање у садржају заједничке вере, теологија је израз, за добро свих, онога што свако може да искуси...Зато нема хришћанског мистицизма без теологије, али пре свега: нема богословља без мистицизма". Сличан приступ богословљу се може наћи код Дмитрија Станилоа, Александра Шмемана и Јована Мајендорфа.

Овакво поимање задатка (православног) теолога је задивљујуће изразио Христо Јанарас: "У Православној Цркви и предању теологија има друго значење од онога које јој ми данас придајемо. Она је Божији Дар, плод унутрашње чистоте хришћанског духовног живота. Богословље се поистовјећује са гледањем Бога, са тренутним гледањем личног Бога, са личним искуством претварања творевине нетварном благодаћу". Тако богословље није "теорија света, метафизички систем" него "израз и уобличење искуства Цркве... не интелектуална дисциплина већ искуствено учествовање, заједница".

Кључне речи које је употребио Јанарас – дар, благодат, лично искуство, учествовање, заједница, унутрашња чистота, претварање, гледање Бога – тачно сумирају погледе богословља које су иницирали водећи руски теолози који су дјеловали у Паризу од двадесетих година (прошлог века), њихових ученока на Академији Св. Владимира у Њу Јорку и млађе генерације грчких теолога из седамдесетих наовамо, укључујући Романидиса и Панајотиса Неласа.

Света Тројица и оваплоћење

Приликом њихових напора да поново оживе истински дух богословског истраживања православни теолози двадесетог века су инсистирали на апсолутном примату два основна учења хришћанске вере: о Св. Тројици и оваплоћењу. Ово инсистирање је, на пример, очигледно у списима Бориса Бобринскоја. Говорећи о свом искуству на Кадисон теолошком колеџу 1927-28. године, мој сопствени учитељ, англикански учењак Дјурас Чити је рекао:

Један млади руски лаик је дошао да би са нама провео месец дана. Негде на почетку његовог боравка упитао ме шта мислим да је најважније да један Енглеz научи од руског православца. Био је помало разочаран када сам му одговорио: “поново живу веру у догму о Светој Тројици и оваплоћењу”-надао се нечему “практичнијем”. Али пре краја свог боравка код нас, рекао ми је да сам заиста био у праву.

Оно што је Дјурас Чити истакао пре седанесет година још више важи и данас. Догодио се значајан преокрет у мотивима који су водили Западњаке да ступе у Православну Цркву. Генерацију уназад, многи су били привучени специфичним “источним” елементима у Православљу: византијским иконама, на пример, или руском црквеном музиком. Данас они много чешће бирају да постану православни зато што осјећају да само ту могу наћи чисту и непоколебљиву веру у Свету Тројицу и Христово Божанство.

У њиховом приступу учењу о Светој Тројици савремени православни теолози су често, мада не искључиво, усвајали “друштвени” (social) приступ, разумевајући тројичног Бога пре свега у оквирима заједничарења (κοινωνία), а међуличне [унутартројичне] односе као заједничку љубав. Развијајући ово становиште, Станилое говори о “божанском интер-субјективитету”, а Митрополит пергамски Јован (Зизјулас) пише: “Постојање Бога је односно постојање: без концепта заједничарења не би било могуће говорити о постојању Бога.”

Делимична предност оваквог “друштвеног” приступа је та да он учење о Светој Тројици чини релевантном и за еклисиологију и за антропологију. Заједничка љубав Оца, Сина и Светога Духа је модел и парадигма за наше разумевање Цркве, која је и Тело Христово и икона Свете Тројице. “Као ти, Оче, што си у мени и ја у теби, да и они у нама једно буду” (Јован 17,21) – тачније, циљ Цркве је да на земљи створи божански интер-субјективитет. Отац Василије из Ивилона (некада из Ставроникте) са правом примјећује да је ово тројично “баш као” кључно за спасење.

Догма о Светој Тројици нам овако омогућава да проценимо истински значај наше личности. “Само Света Тројица нам осигурава да постојимо као личности” пише Станилое “Спасење и обожење нису ништа друго него проширење на свесна бића односа који постоје међу божанским лицима”. Или волимо једни друге, по лику и подобију Тројице, или престаје сваки смисао и свако задовољство. Речима о Павла Флоренског (пренесено по Лоском): “Између Тројице и пакла нема другог избора”. “За мене”, говори

Станилоє, “докле нисам вољен, дотле сам несхваћен... Ја себе не спознајем осим у односу са другима.”

На овај начин учење о Светој Тројици има директне и практичне последице на социологију и политику. Свака друштвена јединица – породица, фабрика, канцеларија, парохија, школа или колеџ – је позвана да буде, свака на неки свој начин, жива икона Свете Тројице. Вера у тројичног Бога, Бога међу-одношења и узајамне љубави ставља нам у обавезу да се на сваком нивоу боримо против репресије и експлоатације. Наша борба за људска права и социјалну правду требало би да буде посебно предузета у име Свете Тројице. Као што је устврдио Николај Фјодоров: *“Наш социјални програм је Света Тројица”*.

Филокалијска ренесанса

Повећано наглашавање везе између богословља и молитве о којој смо већ говорили је ишла под руку са обновљеним интересовањем за Добротољубље. Овде долазимо до трећег нашег кључног термина – “исихија” (*hesychia*) која означава не само спољашњу тишину, паузу између речи, већ и унутрашњу тишину, тишину срца – другим речима, став слушања, осећај присутности.

На први поглед је чудно, чак парадоксално да би књига каво је Добротољубље, штампана 1782. год. за време строгих ограничења под којима се грчко Православље борило да преживи током периода турског ропства (и која је у грчком свету преваспитавана после више од века, 1893. године) требала да сачињава одлучујући елемент у сведочењу Православља на крају двадесетог века. Ипак, од Другог светског рата наовамо Добротољубље је преведено на многе језике – најзапаженије на румунски, савремени грчки, енглески и италијански – а неки од ових превода се често прештампавају, обогаћујући изненађујуће широку јавност за тешки рад који од читаоца много захтева. Међутим, говорећи о филокалијској ренесанси нисам имао на уму само књигу Добротољубље, већ цело исихастичко предање које представља ово дело које поново заживело током посљедњих педесет година и на теолошком и на практичном плану. Што се тиче теологије, Православље двадесетог века је поново открило дубокомисаоност и значај двојице најинтересантнијих мистичких писаца средњег и позног византијског периода – Св. Симеона Новог Богослова и Св. Григорија Паламе. Архиепископ Василије (Кривошејин) је одиграо улогу пионира у обраћању

наше пажње на Св. Симеона. Што се тиче Св. Григорија Паламе, иза исцрпних студија Кривошејина, Григорија Папамихаела, Димитрија Станилоаеа и Владимира Лоског следила је најзначајнија синтеза о. Јована Мајендорфа (1959. године) а у Грчкој је уследила студија Георгија Манзаридиса и групе младих научника о Палами, и то у Солуну, Паламином стоном граду. Паламино учење о божанској светлости и нествореним енергијама сада заузима централно место у већини православних увода у богословље, што сигурно није био случај пре четрдесет година (на пример, Палама се само веома кратко спомиње у старинском Догматском богословљу Панајотиса Трембеласа, који паламитској теологији посвећује две странице од укупно 1800).

У протеклих педесет година смо на практичном плану видели стално-растући интерес за Исусову молитву, нарочито промовисану списима “монаха Источне Цркве”, о. Лава Жилеа. Исусова молитва се данас, без сумње, више упражњава него било кад у прошлости, и то не упражњавају је само монаси већ и лаици, не само Православни, већ и растући број хришћана других традиција – ово је заиста охрабрујућа чињеница у доба секуларизма! Својом једноставношћу и прилагодљивошћу Исусова молитва нуди начин молитве најподеснији за наше доба анексиозности, молитву за коју није потреба предходно спремање, а која води у најдубље тајне контемплације, молитву која спаја пустињу и град, молитву за свако време.

Заједно са саможртвовањем нових мученика овај нежни, скривени позив светог имена, практикован на безброј мјеста, је највероватније најдинамичнији и најкреативнији израз нашег православног сведочења данас. "стекни унутрашњи мир" рекао је Св. Серафим Саровски “и хиљаде око тебе ће се спасити”. Исусова молитва у овом нашем времену постиже управо тај ефекат. Покојни Даг Хамарскјелд, генерални секретар Уједињених Нација од 1953 до 1961. је написао: “Разумеј кроз тишину, делуј кроз мирноћу, победи у тишини”. Више него било који други чинилац Исусова молитва омогућује савременом Православљу да разуме и дела.

Суштински аспект садашње исихастичке обнове представља обнављање монаштва – на Светој Гори од касних шездесетих, у Русији и Румунији од пада комунизма, а сада и у Северниј Америци трудом Светогорца, о. Јефрема. “Монаси су стубови и темељи Цркве” рекао је Св. Теодор Студит. Ово за Православље данас важи више него што је то био случај пре четрдесет година. Оно што је данас Православљу потребно је монаштво које је и строго, али љубеће, и традиционално и отворено за свет.

У правилно схваћеном исихастичком предању нема дихотомије између унутрашње молитве и Светих Тајни, јер једно предпоставља друго. Зато двоструки опрез представља примедба да смо у 20. веку били свјedoци поновног наглашавања честог причешћивања, иако је оно још ограничено само на мали број парохија и манастира, а на неким местима пракса честог причешћивања је нажалост довела до потцењивања Свете Тајне Исповести. Једна од мојих нада за нашу Цркву у 21. веку је већи број духовних отаца и матера.

Личност

Који је главни задатак православне теологије на почетку новог миленијума? Мој одговор је да ће више од свега бити потребно потпуније схватање људске личности. Колико мало знамо о себи? “Срце је дубоко” (Псалам 63 (64),6). Шта то значи бити људско биће по лику и подобију Божјем? У чему се састоји јединственост наше личности? Које је значење “срца” и духовног интелекта (nous)? Каква је улога тела и страдања?

Како да разумемо разлике између полова? Са овим је повезан широк опсег питања која се тичу сексуалности са којима смо се ми као православни одбили да суочимо. Рукополагање жена (које је храбро разматрала Елизабет Бер-Сигел) је само једно од многих питања, и колико год било важно, вероватно није најважније.

У развоју нашег богословља личности морамо да позитивно искористимо достигнућа савремене психологије и психоанализе. Павле Евдокимов је назначио неке могућности, искористимо их. И, што је још значајније, личност се мора размотрити у оквирима учења о тројичности јер смо ми настали као икона Свете Тројице, а везано за теологију стварања (theology of creation): јер ми нисмо спашени из света него са светом.

Сјајна достигнућа које је Православље у двадесетом веку остварило у теологији стварања морају се проширити. Булгаковљеве смеле спекулације о Премудрости Божијој, (и створеној и нествореној) садрже драгоцене увиде који захтевају поновно преиспитивање. Еколошке иницијативе Васељенског Патријарха Вартоломеја заслужују потпуну подршку: можемо се надати да ће се у новом миленијуму обиљежаваће 1. Септембра као дана молитве за

заштиту околине постати много распрострањеније. Као што нас је о. Амфилохије поучавао на Патмосу: “волите дрвеће”. Он је веровао да ко не воли дрвеће не воли ни Христа, а када су локални сељаци долазили код њега на исповест, он им је као епитимју давао да засаде дрво. Тако је, пре више од четрдесет година указао на стазу коју би требали да следимо у веку који долази.

“Дођи, Господе Исусе”

“Хришћанство је тек на почетку” - ове речи о. Александра Мена представљају изазов који нас охрабрује да и даље останемо окренути према будућности, а не према прошлости. Хришћански живот – за све нас лично као и за Цркву у целини – није ништа друго него стално смењивање нових почетака. Када се сваког јутра пробудимо, требало би да осећамо као да је тај дан први дан стварања, као да је свет поново створен и као да смо сви ми изнова створени с њим.

Али, иако је “хришћанство тек на почетку”, да ли се можда приближио и његов крај? Осврћући се на наш хришћански призив у новом миленијуму, морамо се запитати: “да ли ће уопште бити трећег миленијума?” Нама је непознато тачно време другог доласка (Матеј 24,36), тајна зависи од скривене власти Божје (Дјела 1,6). Зато бисмо требали да будемо на опрезу да би избегли спекулативне маштарије и апокалиптичну параноју. И, премда не можемо знати када ће тачно у сат и час парусија доћи, она је увек присутна, увек духовно близу. “Дан Господњи ће доћи као лопов у ноћи” (1Сол. 5,2), зато треба да стражимо непрестано (Матеј 24,42). Нови Завет се завршава сведочанством усхићеног очекивања: “Да, доћи ћу скоро. Амин. Да, дођи Господе Исусе.” (Откр. 22,20). Улазећи у нови миленијум, и сами прихватимо ово усхићење: “Дођи, Господе Исусе”.

са енглеског превео Дарко Ђого

(The Ecumenical Review, 1/ 2000, стр. 46-56)

---

[1] Калист (Вер) је Епископ Диоклеје (Васељенска Патријаршија). Аутор је књиге Православна Црква (1963, допуњено и измењено издање 1993 – српски превод: Тимоти Вер (Епископ Диклеје Калист) Православна Црква, “Завет”, Београд, 2001.) коју многи сматрају стандардним уводом у Православље на енлеском говорном подручју. Овај текст представља предавање на 10. Православној конференцији у Западној Европи, одржаној у Паре Л' Монијал (Paray-le-Monial), 30. 10. – 1. 11. 1999. - прим. The Ecumenical Review-a

[2] Овом преводу у потпуности одговара превод Ђуре Даничића (па смо га зато и навели преводећи овај библијско-литургијски израз), премда текст званичног превода Службеника Српске Православне Цркве ово место преводи у значењу "време је да се служи Господу" будући да грчка конструкција датива са инфинитивом омогућава оба превода - као и црквенословенска (ср. Времја сотворити Господеви...)-прим. прев.